

**KORUMA SORUMLULUĞU, ULUSLARARASI TEAMÜL HUKUKU HALİNE
GELMİŞ MİDİR? SORUNSALIN HİPOTETİK BİR BAKIŞLA ANLATISI**
*HAS R2P BECOME CUSTOMARY INTERNATIONAL LAW? A NARRATION OF THE
QUESTION THROUGH A HYPOTHETICAL PERSPECTIVE*

Araştırma Makalesi

Sevgi Tansu YAVUZ*

Erdem İlker MUTLU**

ÖZ

Çalışmada uluslararası teamül hukukunun kurucu unsurlarından olan maddi unsur ile manevi unsur (*opinio juris*) üzerinden değerlendirme yapılarak koruma sorumluluğunun bir uluslararası teamül hukuku kuralı halini alıp almadığı değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) organları her ne kadar koruma sorumluluğunu doğrulamış olsa da ortak bir devlet uygulaması olan maddi unsurun eksikliği ile *opinio juris* şartını gerçekleştirme unsuru açısından birçok karşı görüşün varlığıyla uluslararası teamül hukuku kuralı halini alamamıştır. Devletlerin koruma sorumluluğuna atfedilen hukuki niteliklere rağmen koruma sorumluluğu doktrinini devletlerin menfaatlerine göre Őekillendirebilmekte olduğu göz önüne alındığında, koruma sorumluluğunu teamül hukuku olarak nitelemenin epey zorlama olacağı ortaya çıkmaktadır.

Koruma sorumluluğu doktrini çoğu zaman devletlerin menfaatlerine göre yorumlanabilmekte olduğundan doktrinin dayandığı normlar teamül hukuku halini alamamıştır. Hatta birçok zaman bu doktrin dayanak olarak dahi kullanmaya cesaret edilememektedir. Çalışmada bu hususa güncel bir örnek olarak; Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD ya da Divan) Filistin meselesini taşıdığı davayı gösterebiliriz.

DOI: 10.32957/hacettepehdf.1549735

Makalenin Geliş Tarihi: 13.07.2024

Makalenin Kabul Tarihi: 27.12.2024

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

E-posta: tansu.yavuz@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4317-8656

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı

E-posta: eimutlu@gmail.com

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ederek Filistin'de gerçekleştirdiği insanlığa kaşı suçun, Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD ya da Divan) taşınması ve akabindeki gelişmelerde hiçbir devletin koruma sorumluluğu doktrinini dayanak yapmamış olması bunun en büyük örneğidir. O nedenle bu doktrin merkezine aldığı "soykırımı maruz kalmış bir kitleyi" konu alan davada dahi son derece iyi hukukçulara sahip olan Güney Afrika Cumhuriyeti iddiasında koruma sorumluluğu kavramına yer vermemiştir. Bu nedenle güncel ve çarpıcı bir örnek olarak çalışmada, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin hangi hukuki sorunlara koruma sorumluluğu doktrininden daha fazla öncelik verdiğine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Teamül Hukuku, Koruma Sorumluluğu, Güney Afrika- İsrail Davası, *Opinio Juris*, Egemenlik

ABSTRACT

In this study, an attempt was made to evaluate whether the responsibility to protect has become a rule of customary international law by evaluating the material element and moral element (*opinio juris*), which are the founding elements of customary international law. Although the United Nations (UN) bodies have confirmed the responsibility to protect, it has not become a rule of customary international law due to the lack of the material element, which is a common state practice, and the existence of many opposing views in terms of the element of fulfilling the *opinio juris* condition. Considering that despite the legal qualities attributed to the responsibility to protect by states, the doctrine of the responsibility to protect can be shaped according to the interests of states, it becomes quite difficult to characterize the responsibility to protect as customary law.

Since the doctrine of the responsibility to protect can often be interpreted according to the interests of states, the norms on which the doctrine is based have not become customary law. In fact, many times, this doctrine is not even dared to be used as a basis. As a current example of this issue in the study, we can show the case in which the Republic of South Africa brought the Palestinian issue to the International Court of Justice (ICJ or the Court).

The most significant example of this is the South African Republic's appeal of the crime against humanity committed by Israel in Palestine in violation of the 1948 UN Convention on the Prevention and Punishment of Genocide to the International Court of Justice (ICJ or the Court) and the fact that no state has used the doctrine of the responsibility to protect as a basis in the subsequent developments. For this reason, even in the case centered on "a group subjected to genocide" South African Republic, which has extremely good lawyers, has not included the concept of the responsibility to protect in its claim. Therefore, as a current and striking example, the study touches on which legal issues the South African Republic has given more priority to than the doctrine of the responsibility to protect.

Keywords: Customary International Law, Responsibility to Protect, South Africa-Israel Case, *Opinio Juris*, Sovereignty

EXTENDED SUMMARY

As new geopolitical balances were established in the unipolar world that emerged with the end of the Cold War, severe conflicts subject to humanitarian law emerged in many regions. In fact, these conflicts have reached the dimension of genocide or ethnic cleansing with the unlawful practices of those who dominate the armed power in regions such as Cyprus, Bosnia, Rwanda and Gaza. The international community, on the other hand, has sometimes remained inactive in the face of this tragedy and sometimes delayed in intervening.

In the first part of this study, the relationship between sovereignty and the responsibility to protect will be analyzed. In the first part of the study, the relationship between sovereignty and the responsibility to protect will be examined in detail under the subheadings of sovereignty as responsibility and the evaluation of sovereignty and human rights. In the second part, responsibility to protect in terms of customary law, it will be questioned whether the concept of responsibility to protect has become a rule of customary international law. State practices and *opinio juris*, which are the constitutive elements of customary international law, will be analyzed through international judicial decisions, and in this context, the existence of these elements in the responsibility to protect will be evaluated. In the last part, the South Africa-Israel Case will be evaluated in the context of the responsibility to protect.

States are responsible for protecting their citizens against serious violations such as genocide, crimes against humanity and war crimes. When they fail to fulfill this duty, the responsibility of the international community will come to the fore. As stated in the United Nation Charter, the principle of sovereign equality of states is essential in international law. However, the inequality of power balance between states can sometimes pose a threat to the principle of sovereign equality of states. According to Lassa Oppenheim, in general, a clear definition that has been agreed upon in the concept of sovereignty has never been made. While such a situation exists and the understanding of sovereignty in the classical sense has remained far from such clear boundaries, it has undergone a new transformation by those who put forward the concept of the responsibility to protect. Thus, as if making a theory according to Bodin, sovereignty has been shaped once again with new external factors. At this point, it has brought some new limitations to the understanding of sovereignty in written international law, as if it were challenging even the UN Charter. However, the emergence of the responsibility to protect does not mean that sovereignty is completely abandoned.

When using the concept of the responsibility to protect within the legal framework, the principles of non-interference in internal affairs and sovereign equality in the UN Charter should be taken into account. Therefore, the fundamental criterion is that crimes against humanity or serious violations of the Geneva Conventions cannot be defended as the exercise of sovereign rights or the inability to intervene in the sovereign area.

Although the Responsibility to Protect doctrine is based on the thesis that its moral narrative exists for the values protected by humanitarian law, it creates an open space for abuse to suppress state sovereignty. In

this way, states with geopolitical, economic and military weaknesses and vulnerabilities can be intervened in their internal affairs. The ambiguity of which subject has the responsibility to protect becomes a very useful legal ground for imperialist states that see themselves as the subject of this responsibility. This is incompatible with the principle of equal sovereignty in international law and the Charter of the United Nations.

In summary, we can evaluate that the responsibility to protect is not a concept of customary international law based on various court decisions. As mentioned in detail above, since the responsibility to protect can sometimes be shaped according to the interests of states, its legal nature is debatable. There is no uniformity even in its material element. Moreover, in order for a rule of customary international law to emerge, state practices must be carried out with a sense of legal responsibility, but the responsibility to protect does not include this consciousness.

Since both South Africa's application to the International Court of Justice and the subsequent developments regarding Israel's crime against humanity in Palestine, which violated the 1948 UN Convention on the Prevention and Punishment of Genocide, could not be brought to the agenda by those who wanted to bring the responsibility to protection to the legal platform, the legal existence and continuity of the concept were questioned.

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ortaya çıkan tek kutuplu dünyada yeni jeopolitik dengeler kurulurken birçok bölgede insancıl hukuka konu ağır çatışmalar ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu çatışmalar, Kıbrıs, Bosna, Ruanda, Gazze gibi bölgelerde silahlı güce hâkim olanların hukuksuz uygulamaları ile soykırım ya da etnik temizlik boyutuna varmıştır. Uluslararası toplum ise yaşanan bu dram karşısında kimi zaman hareketsiz kalmış kimi zamansa müdahale etmekte gecikmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Kofi Annan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) sunduğu 1999 ve 2000 yıllarındaki raporunda Ruanda ve Kosova'da yaşananlara istinaden şöyle bir soru yönelmiştir:

“... Eğer insani müdahale, gerçekten, egemenliğe kabul edilemez bir saldırı ise, evrensel insanlığın (common humanity) her türlü ahlak kuralını inciten Ruanda

gibi, Srebrenitsa gibi ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine nasıl karşılık vermeliydik?”¹

İnsancıl hukukun gereği olarak insanlığa karşı suçların engellenmesinde koruma sorumluluğu adı altında kavramsallaştırılan bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durumun özünde devlet sorumluluğuna yönelik bir değerlendirme söz konusudur.

İnsani müdahale kavramına yöneltile eleştiriler ile uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması hususundaki sorunu değerlendirmesi için *Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu'ndan (ICISS)* rapor hazırlanması talep edilmiştir.²

İnsani müdahalenin, “egemen güçlerin menfaatlerine hizmet ettiği” “yasal ve meşru olmadığı” yönündeki eleştiriler göz önüne alınmalıdır.

ICISS’in hazırladığı raporda koruma sorumluluğu kavramına şöyle dikkat çekilmiştir:

“Somali, Bosna ve Kosova’ya müdahale edilirken Ruanda’ya müdahale edilmemesi insani koruma amaçlı müdahalenin amacını tartışmalı hale getirmiştir. İnsan haklarına karşı ağır ve sistematik ihlalleri önlemek amacıyla devletlerin onayı olmadan o devletlerin egemenlik alanına yapılacak müdahalenin hangi durumda egemenlik hakkının ihlali, hangi durumda olmadığı anlamına geleceği konusunda sorun yaşanmaktadır.”³

Raporda özellikle dikkat çekilen nokta egemenliğin ihlali kavramı olmuştur. Nasıl ki, ulusal alanda bir devletin anayasal sınırlar dışında güç kullanma yasağı varsa uluslararası anlamda da devletlerin işlerine karışma yasağı vardır. Diğer bir deyişle, halk adına kullanılan egemenlik sınırsız ve sorumsuz bir güç olamayacağı gibi, halkları insanlığa karşı suçlara karşı korumak isteyen uluslararası toplum da uluslararası hukukun mevcut alanı dışında bir güç kullanımı gerçekleştiremeyecektir.

---

¹ Kofi Annan, ‘We The Peoples The Role of United Nations in the 21st Century’ (2000) UN Department of Public Information, New York, 48.

² International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility to Protect (International Development Research Centre, December 2001) 7.

³ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility to Protect (International Development Research Centre, December 2001) 1,3.

Bu durumu normatif ulusal ve uluslararası hukuk perspektifinde dile getirecek olursak şöyle bir manzara ile karşı karşıya kalmaktayız: Özellikle ulusal hukukta egemenliğin öznesi ve kaynağı anayasal ilke ve kurullarla da güvence altına alınmıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri yapılmış olan Anayasa'larında 1920'den itibaren gelen "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi, örneğin Federal Alman Anayasası'nda bulunan "İktidarın gücü halktan gelir (Alle Staatsgewalt geht vom Volke aus)" ifadesi bu duruma üniter ve federal sistemlerden örnekler olarak verilebilir. Uluslararası hukuk ise meşru savunma ve BMGK'nin Şart'ın Yedinci Bölüm'ü çerçevesinde silahlı zorlayıcı önlem alma yetkisi dışında başka bir devletin anayasal güçlerine karşı bir kuvvet kullanma olanağı vermemektedir.

Her iki alanın normatif düzenlemeleri arasındaki kuramsal ilişkinin alt yapısı nereden gelmektedir diye sorulabilir. Bunun yanıtı ise basittir. Jean Bodin'den itibaren egemenlik kavramında iç ve dış şekilde ayrıma gidilmiştir. Bodin'in yaklaşımına göre devlet egemenlik kavramında iki sorumluluk altındadır. İç egemenliğe göre devlet halkın birliği ile temel haklarına saygılı olmalı, dış egemenliğe göre ise diğer devletlerin egemenliğine saygı göstermelidir.⁴

Bu nedenledir ki, bu çalışmanın giriş bölümüne konu edindiğimiz ICISS raporunda halk vurgusu ile egemenlik kavramı sadece hak öznesi olarak ele alınmamış, aynı zamanda kolektif bir sorumluluğun da öznesi olarak değerlendirilmiştir.

Devletin her iki alandaki egemenlik merkezli sorumluluğu üç şekilde incelenmiştir. İlki devletin kendi vatandaşlarının haklarını koruması ile ilgili olan içsel sorumluluk iken, diğeri devletlerin egemenlik haklarına saygı duyulması dışsal sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Son olarak devletlerin sorumluluğu yerine getiremediği durumlarda hesap vermesi ise sorumluluğun hesap verme aşaması olarak ifade edilmiştir. Devletler bu sorumluluklarını yerine getirmelidir. Aksi halde uluslararası toplumun ana akım

---

⁴ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility to Protect (International Development Research Centre, December 2001) 8.

yönlendiricisi kurumları tarafından başarısız devlet⁵ olarak nitelendirilecekleri ifade edilmiştir.⁶

Kavramın alt yapısının uluslararası örgüt çatısı altında tamamlanması BM yoluyla gerçekleşmiştir. BM organları da koruma sorumluluğuna ilişkin değerlendirmeleri gündemine taşımıştır. 2005 yılında, Kofi Annan tarafından hazırlanan bir başka rapor daha sunulmuş, yaşanan insan hakları ihlallerine karşı bir an evvel harekete geçilmesi yönünde uluslararası topluma çağrıda bulunulmuştur. Yine aynı dönemde insan hakları, güvenlik ve kalkınma konularını değerlendirmek üzere toplanan BM Dünya Zirvesi, üye 192 ülkenin oybirliği ile bir genel kurul kararı almış ve devletlerin, alınan kararı BM Şartı'nın dahi üzerinde bir hukuksal anlamla donatma düşüncesinden çok uzakta, tamamen idealist düşüncelerle devletlerin ağır suçlara maruz kalan halklara karşı R2P altında olduğunu kabul etmiştir.

BM Güvenlik Konseyi 28 Nisan 2006'da 1674 numaralı Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması Kararını kabul ederek koruma sorumluluğuna ilk kez dikkat çekmiştir. Güvenlik Konseyi soykırım, etnik temizlik ve kitlesel insan hakları ihlallerinde harekete geçeceğini kabul etmiştir.⁷ BM Güvenlik Konseyi'nin kabulüne müteakip 2009'da BM Genel Kurulu tarafından ele alınan R2P, Barbour ve Gorlick'e göre 3 önemli hususta varlığını göstermektedir⁸:

“1- Devletin birinci sorumluluğu yurttaşlarını etnik temizlik, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlardan korumaktır.

⁵ Gerald Helman ve Steven Rather tarafından 1993'te yazılan bir makalede “Başarısız Devlet” tanımını ilk kez “uluslararası toplumun bir üyesi olarak kendini idame ettirmekten tamamen acze düşmekte olan devlet” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Gerald B. Helman, Steven Rather, ‘Saving Failed States’ (1993) 89 (1) Foreign Policy 3.

⁶ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility to Protect (International Development Research Centre, December 2001) 8,13.

⁷ UN Security Council, Security Council resolution 1674 (2006) [on protection of civilians in armed conflict], 28 April 2006, S/RES/1674 (2006), <<https://www.refworld.org/docid/4459bed60.html>> erişim tarihi 12 Ocak 2024

⁸ Brian Barbour and Brian Gorlick, ‘Embracing the Responsibility to Protect A Repertoire of Measures Including Asylum for Potential Victims’ (2008) 20(4) Int J Refugee Law 533,566.

2- Koruma sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olan devletlere karşı koruma sorumluluğu bulunmaktadır.

3- Halkını bu dört suçtan biri ya da birkaçına karşı koruyamayan ya da korumayan devletlerde yaşanan krize B.M. Şartı'nın çizdiği sınırlar içinde uluslararası toplum anında ve etkili müdahalede bulunabilir. Devletlerin kendi yurttaşlarını koruma konusundaki temel sorumluluğu hakkında uluslararası toplumun egemen devlete aldığı önlemleri uygulaması için destek olabilir. Ancak soykırım ve kitlesel kıyım durumunun sürekli hale gelmesi durumunda silahlı müdahale yapılabilir.”

Bu çalışmanın ilk bölümünde egemenlik ve koruma sorumluluğu ilişkisi inceleme konusu yapılacaktır. İnceleme yapılırken bölüm sorumluluk olarak egemenlik ifadesi ile egemenlik ve insan haklarının değerlendirilmesi alt başlıklarında detaylandırılacaktır.

İkinci bölüm olan teamül hukuku açısından koruma sorumluluğunda ise koruma sorumluluğu kavramının uluslararası teamül hukuku kuralı haline gelip gelmediği sorgulanacaktır. Uluslararası teamül hukukunun kurucu unsurları olan devlet uygulamaları ile *opinio juris* uluslararası yargı kararları üzerinden incelenmeye çalışılacak, bu bağlamda koruma sorumluluğunda bu unsurların mevcudiyetleri değerlendirilecektir.

Son bölümde ise güncel bir örnek olması ve koruma sorumluluğunun devletlerin menfaatlerine göre de şekillenebildiğine örnek teşkil etmesi bakımından Güney Afrika-İsrail Davası koruma sorumluluğu bağlamında değerlendirilecektir. İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ederek Filistin'de gerçekleştirdiği insanlığa karşı suçta gerek Güney Afrika Cumhuriyeti'nin UAD'ye başvurusu gerekse devamında yaşanan gelişmeler, koruma sorumluluğunun uluslararası teamül hukuku halini almadığını göstermektedir.

I. KORUMA SORUMLULUĞU BAĞLAMINDA EGEMENLİK

Devletler, yurttaşlarını, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları vb. ağır ihlallere karşı koruma sorumluluğu altındadır. Bu görevi yerine getiremediklerinde ise

uluslararası toplumun sorumluluğu gündeme gelecektir. BM Şartı'nın 2/1. maddesinde de açıkça belirtildiği üzere uluslararası hukukta devletlerin egemen eşitliği ilkesi esastır.

Latince en üst manasına gelen “superanus” teriminden türetilen egemenlik kavramı, ilk kez Fransız hukukçu Jean Bodin tarafından ortaya atılmıştır. Jean Bodin “souveraineté” (egemenlik) kavramını, bir devletin mutlak ve sürekli gücünü ifade etmek niyetiyle kullanmayı tercih etmiştir. Bodin'e göre egemenlik mutlak olup; güç, işlev ve süre açısından sınırlanmaz.⁹

Leon Duguit ise egemenlik kavramını şöyle değerlendirmiştir: “Egemenlik, kamusal güç, devlet gücü, siyasi otorite, bütün bu deyimleri eş anlamlı kabul ediyor ve egemenlik sözcüğünü kullanıyorum, çünkü bu sözcük en kısa ve en kullanışlı olanıdır.”¹⁰ Duguit'e göre iradeyi harekete geçirecek tek sebebe sahip, kendine özgü niteliği olan üstün bir iradedir.

Grotius ise “eylemleri bir başkasının denetimine bağlı olmayan, yaptıkları bir başkasının iradesiyle geçersiz kılınamayan”¹¹ bir güç olarak egemenliği değerlendirmiştir. Esmein'e göre ise “egemenlik; tabiatı gereği kendisine üstün ya da rakip herhangi bir güç tanımayan otoritedir.”¹²

Thomas Hobbes ise egemenliği mutlak, sürekli ve bölünmezliğini sosyal sözleşme kurgusu ile ele almayı tercih etmiştir.¹³ Rousseau ile egemenlik demokratik boyuta taşınmıştır. Özel mülkiyet kavramının meydana gelmesi ile insanlar toplum halinde yaşamak durumunda kaldıklarından kendi iradeleri ile haklarından vazgeçmişlerdir.¹⁴

---

⁹ Jean Bodin, *On Sovereignty: Four Chapters from the Six Books of The Commonwealth* (Cambridge University Press, 1991) 1.

¹⁰ Leon Duguit, ‘Egemenlik ve Özgürlük’ içinde Cemal Bali Akal (der.), *Devlet Kuramı* (Dost Kitabevi 2005) 379.

¹¹ Hugo Grotius, ‘De Jure Belli ac Pacis Libri Tres - Volume II’ in James Brown Scott (ed), *The Classics of International Law* (The Clarendon Press 1925) 245.

¹² Duguit (n10) 384.

¹³ Thomas Hobbes, *Leviathan* (Cambridge University Press 2003) 64.

¹⁴ Jean. J Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* Vedat Günyol (çev), (İş Bankası Yayınları 2006) 54.

Lassa Oppenheim'e göre, genel olarak, egemenlik kavramında uzlaşmaya varılan net bir tanım hiç yapılamamıştır.¹⁵ Böyle bir durum söz konusu ve klasik anlamdaki egemenlik anlayışı bu kadar belirgin sınırlardan uzak kalmış iken, bu çalışmada koruma sorumluluğu kavramı ile egemenliğin yeni bir dönüşüme uğratılmasına dikkat çekilecektir.

ICISS tarafından hazırlanan tasarıda “*egemen devletlerin kendi vatandaşlarını önlenbilir felaketlerden toplu cinayet, tecavüz ve açlıktan koruma sorumluluğuna sahip oldukları, ancak bunu yapmak istemedikleri veya yapamadıkları zaman, bu sorumluluğun daha geniş devlet topluluğu tarafından üstlenilmesi gerektiği*”¹⁶ ifadeleriyle egemenlik kavramının koruma sorumluluğu ile dönüşüme dikkat çekilmiştir.

Böylece, egemenlik kavramının sürekli, mutlak ve bölünmez olduğunu vurgulayan Bodin'e¹⁷ meydan okurcasına yeni dış faktörler ile egemenlik bir kez daha şekillendirilmiştir.

Bu noktada, BM Şartı'na dahi meydan okurcasına, yazılı uluslararası hukukun egemenlik anlayışına birtakım yeni sınırlamalar getirmiştir. Ancak, yine de koruma sorumluluğu gibi girişimlerin ortaya çıkması egemenlikten tümünden vazgeçileceği anlamına gelmeyecektir. Zira egemenlik esastır. Uluslararası örgütler egemenlik üzerine kurulu bir yapıdır.

Koruma sorumluluğu kavramı hukuksal çerçeve içinde kullanılırken BM Şartı'nda mevcut işlere karışmama ve egemen eşitlik ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır. İnsan haklarının ciddi ihlalleri devletlerin özü itibarıyla iç işleri kabul edilmemiştir. Bundan dolayıdır ki temel olarak esas alınan kriter insanlığa karşı suçların ve Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlallerinin egemenlik hakkının kullanılması veya egemenlik alanına müdahale edilememesi olarak savunulması söz konusu olamaz.¹⁸

---

¹⁵ Lawrence Oppenheim, *International Law* (Longmans 1955) 126.

¹⁶ ICISS 2001, 8.

¹⁷ Bodin (n9) 1-3.

¹⁸ Aidan Hehir, 'The Responsibility To Protect: Rhetoric, Reality and the Future of Humanitarian Intervention' (2012) Palgrave Mcmillan 180-181.

BM Şartı'nın 2. maddesinin 1. paragrafında uluslararası hukuktaki devletlerin egemen eşitliği ilkesi yer almaktadır. Ayrıca 1928 yılında Palmas Adası kararında hakem Huber egemenliğin tanımını şöyle yapmıştır:

“Devletler arasındaki ilişkilerde egemenlik bağımsızlığı ifade etmektedir. Dünya'nın herhangi bir parçasındaki bağımsızlık ise, devletin, orada, bir başka devleti dışlayacak şekilde işlevlerini yerine getirme hakkıdır.”¹⁹

Devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmayacakları varsayımı ile devletlerin egemen eşitliği ilkesi uluslararası hukukta kabul edilmiştir. Bir devlet ancak rızası ile kurallara bağlanabilir. Egemen eşit devletler iradelerinin uyuşması neticesinde ilişkilerini yürütür. Devlet herhangi bir kurala onay vermediğinde o kural ile bağlı olmayacaktır. Egemen eşit devletin iç işlerine karışma, bir uluslararası örgüt tarafından devletin onayı olmaksızın kullanılan yetki ya da uluslararası hukuka uygun olmayan askeri müdahaleler gibi durumlarda söz konusu olabilecektir. Devletlerin hukuki eşitliğini ve bağımsızlığını belirtmesi noktasında önemli kavram olan egemenlik, devletlerin eylemlerini diğer devletlerin baskısı altında yapmamasını sağlar. Böylece devletler hür iradeleri ile dış politikalarını şekillendirebilirler. Uluslararası hukuk devletlere tanınan özgürlük alanının sınırını tayin etmektedir. Uluslararası hukukun kaynaklarından uluslararası antlaşmalar ve uluslararası teamül hukuku egemenliğin sınırını belirlemede yol göstericidir. BM üyesi devletler BM Şartı'nın 1. maddesinin 2. paragrafında yer alan amaçlarına yönelik olarak egemenliklerini sınırlandırmayı taahhüt etmişlerdir. Ancak BM Şartı'nın 2. maddesinde sözü geçtiği üzere BM Şartı'nın güvence altına aldığı devlet egemenliği diğer uluslararası hukuk kuralları ile de ortadan kaldırılamayacaktır. Diğer bir deyimle, BM Şartı'nda güvence altına alınan devlet egemenliği ve egemen eşitlik uluslararası hukuk tarafından göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Bu noktada, müdahaleciliği savunan görüşün yaklaşımı ise egemenlik kavramının, devletlerin uluslararası yükümlülüklerine ya da insan haklarına aykırı davranması konularında bahane oluşturamayacağıdır.²⁰ Yine bu görüşteki yazarların savunusu koruma sorumluluğu ile egemenlik kavramının da

¹⁹ Island of Palmas Case (Netherlands, USA), 4 April 1928, Reports of International Arbitral Awards vol. II, p. 845.

²⁰ Thomas G. Weiss, *Humanitarian Intervention: War and Conflict in the Modern World* (Polity Press 2007) 14-18.

değişime uğradığı şeklindedir. Bu görüşe göre, “Sorumluluk olarak egemenlik” fikri gündeme gelmiştir. Egemenlik güç, buyruk verme klasik anlamlarının dışında devletlerin vatandaşlarına yönelik de sorumluluğu olarak literatürde yer bulmuştur.

A. Gerektirdiği Sorumluluk Açısından Egemenlik

Toplumlar veya milletler büyük insancıl dramlarla karşı karşıya geldiğinde uluslararası toplumun bu duruma sessiz kalması durumun vahametini artırmaktadır. Bu noktada, koruma sorumluluğuna daha kolay bir müdahalecilik anlayışı yükleyen yazarlara göre uluslararası toplum, böyle bir durumla karşı karşıya gelen toplumlara veya milletlere karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Bu bakışla, uluslararası toplum, burada kendi ulusal sorumluklarını yerine getiremeyen yönetimlerin sorumlu olduğu topluma karşı sorumluluğunu yerine getirmelidir.²¹

Yine bu bakışa göre, koruma sorumluluğu kavramı ulusal egemenlik kavramından, dış egemenliğin kullanımı yolu ile etkilenmektedir. Böylece, bu etki egemenlik anlayışına da yayılmış ve devletlerin içişlerine karışılmaması ilkesi ile sınırların kutsallığı ilkesinden taviz verilmiş, egemen devletlerin haklarının önüne mağdur halkların hakları taşınmıştır. Yoğun insan hakları ihlalleri, devletlerin egemenlik alanında kalan kişileri insancıl hukukun konu edindiği ağır ihlallere karşı korumada yetersiz kalınmış olması, koruma sorumluluğu kavramının ortaya çıkmasına vesile olmuştur, denilmektedir. Bu söylemin temel sorunsal olarak tespit etmiş olduğu husus yaşanan insanlık dramları akabinde etkin hukuksal güvencenin nasıl temin edileceğidir.²² Bunu da iki aşama değerlendirmektedir. Bunlardan ilki ve öncelikli olanı çatışmaları yöneterek engelleyecek bir sistemin mevcudiyeti sağlanması; ikincisi ise çatışmadan zarar görenlerin ihtiyaçlarının temin edilmesidir.²³

Aslında, egemen devletin nüfusuna yönelik sorumluluk da egemenlik ilkesinden kaynaklı bir durumdur. Bu sorumluluğun içeriğine baktığımızda, en ivedi ve üst kriter olarak insan onurunun korunması değerlendirilebilirken ikincil ve takip eden kriter de

---

²¹ Francis M. Deng. ‘From Sovereignty as Responsibility to the Responsibility to Protect’ (2010) 2(4) Global Responsibility to Protect 354.

²² Weiss (n14) 90-91.

²³ Amitai Etzioni ‘Sovereignty as Responsibility’ (2006) 50 (1) Foreign Policy Research Institute,74.

temel ihtiyaçların karşılanmasıdır. Egemen devletin sorumluluk kapsamındaki görevleri bu iki kriterin sırasıyla sağlanmasıdır. Burada siyasal baskıdan ziyade silahlı şiddetin kendini gösterdiği durumlarda meşruiyetle ilgili sorunlar ortaya çıkabilecektir. Zira silahlı şiddet, diplomatik yolların tükenmesi ile ancak yine silahlı müdahale ile önlenilecektir. Ancak, buna rağmen, egemenliğin kullanımında halktaki temsil karşılığı ve saydamlık gibi konular da sorunsal olarak değerlendirilebilmektedir. Böyle zamanlarda, kararları kimin vereceği ve uluslararası toplum adına kimin hareket edeceği önemlidir. Maalesef, bu söylem, siyasal ve askeri şiddet gücünü elinde bulunduran devletlere, kendi ulusal çıkarlarının ötesinde bunu ahlaki bir sorumluluğun gereği gibi yerine getirebileceğini kabul etmektedir.²⁴

Emperyalist devletlerin hazırlamış olduğu sosyal alt yapı ile Ruanda’da meydana gelen insancıl krize müdahalede bulunulmaması gibi durumlar ileri sürülmekte, bu hareketsizlik durumunun faturası ise uluslararası hukukun temel kuralı olan egemen devletlerin içişlerine karışılmaması kuralının varlığına çıkarılmaktadır. Francis Deng ve Roberta Cohen tarafından ifade edilen “sorumluluk olarak egemenlik”²⁵, insancıl hukukun konusunu oluşturan ağır ihlaller yaşanması durumunda uluslararası toplumun bir görevi olarak müdahaleyi öngörmüştür. Bu çerçevede devlet yönetimleri de sorumlulukların gereğini yerine getirmediikleri sürece egemenliklerini kaybedilmesi anlamına gelmektedir.²⁶

BM Sekreteri Kofi Annan, bu söylemin savunucularından biri olarak, 1999 yılında yaptığı konuşmada diplomasinin Kosova’da yaşanan kriz için yeterli olmadığını ve barışın sağlanabilmesi için kimi zaman güç kullanımının yasal olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu noktada güç kullanımı konusunda da BM Güvenlik Konseyi’nin bir karar alması gerektiği yönünde ifadesi ile 1945 sisteminden hızlı bir ayrışma görüntüsü

---

²⁴ Francis M. Deng, Sadikiel Kimara, Terrence Lyons, Donald Rotchild and I. William Zartman, “Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa” (1996) The Brookings Institution, Washington 1.

²⁵ Biz bunu bu alt bölümün başlığında hem kavramsal açıdan hem dil açısından daha doğru bir ifade olarak gördüğümüz için “gerekirdiği sorumluluk bakımından egemenlik” olarak yazdık.

²⁶ Nicholas J. Wheeler and Frazer Egerton, ‘The Responsibility to Protect: Precious Commitment or Promise Unfulfilled?’ (2009) Global Responsibility to Protect 116.

vermek istememiştir.²⁷ Ne var ki bunun bir aşama sonrasında, Kofi Annan “iki egemenlik” başlıklı makalesinde, devlet egemenliği kavramını adeta yeniden tanımlama yönünde irade göstermiştir. Bu noktada bir yarışan haklar varmışçasına insan haklarının, dar egemenlik anlayışından üstünlüğe sahip olduğunu ileri sürerek söylemini temellendirmeye çalışmıştır. Annan’a göre BM. Antlaşması’nın amacı bu üstün haklarını korumaktır. Ruanda ve Srebrenica’da yaşanan insanlığa karşı suç gerçekleştirenlerin artık egemenlik kavramının ardına saklanarak bu durumun gerçekleşmesine yardımcı olduklarını ileri sürmüştür.²⁸

Koruma sorumluluğu söylemine göre, egemen devletler kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu yanında, uyrukluluğu altında yaşadıkları devletler tarafından korunamayan halklara karşı da koruma görevine sahiptirler. Bunun temellendirmesini de oldukça agresif bir önermeye dayandırmaktadırlar: İnsani koşulların kötü olduğu devletler uluslararası toplum için tehdit oluşturur.²⁹

Söylem, yine klasik anlamda egemenlik kavramı insan hakları ihlallerinde suç ortağı olabilirken, sorumluluk olarak egemenlik anlayışı ile bu duruma meydan okunabilir, diyerek³⁰ adeta hegemonya güdümlü liderlerin yapmış oldukları veya sırf hegemonyaya karşı çıkanların yaptığı iddia edilen fiilleri egemenlik kavramına yüklemektedirler. Tabii bunun sunumunu yaparken 1945 sistemini tamamen değiştirmekten ziyade, egemenlik kavramındaki bazı değişiklikler ile kavramın milli çıkarlardan sıyrılabilir ve BM Genel Kurulu egemenlik yetkisinin hesap verilebilirliğini temin edebilir. Uluslararası hukukun işlevsel anlamda büyük dönüşümü için koruma sorumluluğu kavramının uygulanması önem arz eder. Dolayısıyla sorumluluk olarak egemenlik koruma sorumluluğunun yeni bir düzen oluşturması adına oldukça önemlidir.³¹ Uluslararası hukukun daha etkin ve

---

²⁷ UN Press Release SG/SM/6938 of 24 March 1999. Secretary-General Deeply Regrets Yugoslov Rejection of Political Settlement, <https://press.un.org/en/1999/sgsm6938.doc.htm>, (e.t. 14.01.2024)

²⁸ Kofi Annan, ‘Two Concepts of Sovereignty’, <http://www.economist.com/node/324795> (e.t. 14.01.2024)

²⁹ Lee Feinstein and Anne Marie Slaughter, ‘The Duty to Protect’ (2004) *Foreign Affairs*, 10.

³⁰ Hehir (n 9) 3-4.

³¹ Hannes Peltonen ‘Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law’ (2011) 7(28) *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 60.

işlevsel olabilmesi için evrensel insan hakları eylemi ile egemenlik kavramı uyumlu hale getirilebilir. Aksi halde sömürgeci anlayış, insan hakları söylemi adına kendini göstermektedir.³²

B. Egemenlik ve İnsan Haklarının Değerlendirilmesi

Antonio Cassese, insan haklarına ilişkin olarak beş temel esasta devletlerin birçoğunun hemfikir olduğunu ifade etmiştir. Öncelikle devletler insan onurunu korumakla mükelleftir. Bu hem sözleşmeden hem gelenek hukukundan doğan bir yükümlülüktür. Ayrıca devletler gerek bireysel gerekse kolektif hakları gerçekleştirmeye yönelik davranmalıdır. İnsan hakları ihlalleri devletlerce meşru kabul edilmemeli ve uluslararası toplumun insan hakları ihlalleri noktasına müdahalesi ise meşru kabul edilmelidir.³³

1945 sonrası dönemde uluslararası insan hakları hukukunun gelişimi ile devletlerin insan yaşamı ve onuru üzerinde yükümlülükleri artmıştır. Öte yandan evrensel düzeyde olan pek çok insan hakları antlaşması kendi kendini yürüten sözleşme tiplerinden oluşmamıştır. Aynı şekilde insan haklarının korunmasına yönelik olarak BM Şartı da bir zorlayıcı mekanizma içermemektedir. Yukarıda açıklanan gelişmeler neticesinde insan hakları ihlalleri bir devleti ulusal yetki alanının ötesine geçmiştir. Öyle ki devletin insan hakları ihlallerine yapılacak müdahaleler, egemenliğe müdahale ya da içişlerine karışma anlamlarına da gelmeyecektir. Ayrıca insan haklarından doğan yükümlülükler *erga omnes* yükümlülüklerdir.³⁴ UAD da Barcelona Traction kararında “*bütün devletlerin bu hakların korunmasında hukuki menfaatleri olduğu*” ifadelerine yer vermiştir. Divan bu kararı ile *erga omnes* yükümlülüklerin uluslararası toplumun tamamına karşı yükümlülükler oluşturduğuna dikkat çekmiştir.³⁵

---

³² Jean L. Cohen, ‘Whose Sovereignty? Empire Versus International Law’ (2004) 18(3) *Ethics&International Affairs* 3.

³³ Antonio Cassese, *International Law* (Oxford University Press 2005) 375.

³⁴ Andrea Sangiavonni, *Humanity without Dignity Moral equality, Respect and Human rights* (Harvard University Press 2017) 249-251.

³⁵ ICJ, *The Barcelona Traction, Light and Power Company*, 1970, parag. 33.

BM uluslararası boyutta insan haklarının korunmasında oldukça önemli bir göreve sahiptir. Bu noktada dikkat çekilmesi gerek bir konu ise BM Şartı'nın 2. maddesinin 7. paragrafı açıkça üye devletlerin içişlerine karışma yasağı getirmektedir. Ancak bu yasağın bir istisnası olan durum BM Güvenlik Konseyi VII. Bölüm çerçevesinde sahip olduğu haklardır. Bu nokta oldukça hassastır. Devletlerin içişlerine karışılmaması ilkesi BM Şartı'nın temel ilkelerinden biridir. Ancak Güvenlik Konseyi VII. Bölüm çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliği tehdit nedeniyle müdahalede bulunabilecektir.³⁶

II. TEAMÜL HUKUKU AÇISINDAN KORUMA SORUMLULUĞU

UAD Statüsü madde 38'de³⁷ Divan'ın önüne gelen uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun çözmesi için uygulaması gereken kaynaklar ifade edilmiştir. Bu kaynaklar antlaşmalar, teamül hukuku kuralları ve hukukun genel ilkeleridir. Uluslararası hukukta koruma sorumluluğu doktrini, bir uluslararası antlaşma kapsamında mı yoksa teamül hukuku kapsamında mı ortaya çıkan değerlendirmenin ürünüdür sorunsalı üzerinde düşünmek gerekir. Diğer bir deyişle, koruma sorumluluğunun kaynağına inmek gerekmektedir.

Teamül hukuku bağlamında koruma sorumluluğunun böyle bir kaynağının var olup olmadığını değerlendirmek bu bölümün konusunu oluşturacaktır. Bu bölümü ele alırken teamül hukukunun kurucu unsurları olan maddi unsur ve *opinio juris*'in mevcudiyeti koruma sorumluluğu açısından inceleme konusu yapılacak olup, böylece koruma sorumluluğunun bir teamül hukuku kuralı olup olmadığı tespiti yapılacaktır.

Teamül hukukunun öncelikle UAD Statüsünde nasıl tanımlandığına, akabinde ise çeşitli UAD kararlarında nasıl ele alındığına bakmamız koruma sorumluluğunu değerlendirebilmek için faydalı olacaktır. UAD Statüsü madde 38'e göre teamül hukuku, "hukuk olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı" olarak ifade edilmiştir.³⁸ Söz konusu ifade 1920 tarihli Uluslararası Daimî Adalet Divanı Statüsünden aynen alınmış,

³⁶ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap* (Seçkin Yayıncılık 1999) 214-215.

³⁷ BM Şartı UAD Statüsü 38.madde, Resmî Gazete Sayı 6092, 24.08.1945.

³⁸ BM Şartı UAD Statüsü 38.madde, Resmî Gazete Sayı 6092, 24.08.1945.

tanımda herhangi bir farklılık yapılmamıştır. Ancak teamülün tanımını lafzi anlamda değiştirmeyen Divan, önüne gelen uyuşmazlıklarda uluslararası toplumun geçirdiği değişimleri de göz ardı etmemiştir. Zamana bağlı değişim konusunda Divan'ın baktığı Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası'ndaki kararı önemlidir. Divan, söz konusu uyuşmazlıkta teamülün meydana gelmesinde davranışın tekrarlanma sıklığına ilişkin farklı bir değerlendirme yapmayı uygun bulmuştur. Divan, bu davada teamülün meydana gelmesi için geniş katılımlı çok taraflı bir sözleşmenin yeterli olabileceği, ayrıca yapılageliş için yeterli bir süre şartını aramaya gerek olmadığı yönünde karar vermiştir.³⁹

Teamül hukuku, uluslararası hukukun yazılı olmayan kaynaklarından olduğu için somut olaylarda kendisini tayin etmek pek de kolay değildir. Bir kuralın teamül hukuku olup olmadığını belirlemede mahkeme kararları önemli bir ışık tutacaktır. Cemil Bilsel de teamül hukukunu anlayabilmek için en güvenilir yol gösterici olarak mahkeme kararlarını kabul etmemiz gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca teamül hukukunun gerek tespiti gerekse içeriğini kavrayabilmek adına, UAD'nın görüşlerinin oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰

UAD'nın önüne gelen uluslararası uyuşmazlıklara verdiği kararlardaki teamül hukukunu değerlendirme biçimi önemlidir. Örneğin UAD, Sığınma Hakkı Davası'nda teamül hukukunun iki kurucu unsuru olan uygulama ve *opinio juris* unsuru üzerinde durmuş ayrıca hukuk kuralı olarak kabul edilmiş sürekli ve benzer uygulama şeklinde teamülü tanımlamayı tercih etmiştir.⁴¹ Benzer şekilde Libya ve Malta Kıta Sahanlığı Davası'nda da devlet uygulamaları ve *opinio juris*'in teamül hukukunun mevcudiyeti için olması gereken unsurlar olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴² Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası'nda ise devlet pratiği üzerinde özellikle durmuştur. Divan kararında:

“Devlet pratiğinin kapsamlı ve aynı olmasının ve bu davranışın hukuki zorunluluk olduğuna ilişkin genel kabulü gösterecek şekilde meydana gelmiş olmasının, genel

³⁹ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands, Judgment of 20 February 1969, para. 73.

⁴⁰ Cemil Bilsel, *Devletler Hukuku Giriş* (Kenan Basımevi 1940) 50.

⁴¹ ICJ, Asylum Case, Colombia v. Peru, Judgment of November 20th, 1950, parag.34, s. 276-277.

⁴² ICJ, Case Concerning the Continental Shelf, Libyan Arab Jamahiriya v. Malta, Judgment of 3 June 1985, parag.27, s. 20.

uluslararası hukuk kuralına dönüşmesi için vazgeçilemez bir gereklilik olduğunu” ifade etmiştir.⁴³

Ele alınan UAD kararları göstermektedir ki teamül hukukunun oluşumu için iki kurucu unsur aranmaktadır. Eğer davranış hukuki bir zorunluluk bilinciyle (*opinio juris*) benzer şekilde tekrarlanıyorsa (maddi unsur ya da uygulama) teamül kuralının mevcudiyeti söz konusu olacaktır. UAD, teamül kuralının oluşumu için iki kurucu unsurun birlikteliğini zamanla benimsemiştir. Şöyle ki UAD 1960 yılındaki Geçiş Hakkı Davası’nda teamül hukukun varlığı için maddi unsur yani uygulama üzerinde durmuştur. Divan kararında “uzun bir sürede, sürekli ve benzer uygulamanın” teamül hukukunun varlığı için aranması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴ 1969 yılındaki Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası’nda ise Divan, teamül hukukunun meydana gelmesi için “hukuki zorunluluk kanaatinin” olması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁵ UAD, zaman içerisinde teamül hukukunun mevcudiyeti için iki kurucu unsurun olması gerektiğini bu unsurların da birbirleri ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu benimsemiştir. Bölümün devamında teamül hukukun oluşumu için maddi unsur olan devlet uygulamalarına akabinde ise psikolojik unsur olan *opinio juris*’e yer verilecektir.

A. Maddi Unsurun Mevcudiyeti

Teamül hukukunun kurucu unsurlarından olan devlet uygulamaları tekrarlanan benzer (uniform) özelliğe haiz olmalıdır. UAD kararlarını incelediğimizde, maddi unsurda aranan benzerlik özelliğinde Divan tamamen benzerlik arayışında olmamıştır. Divan kararlarına göre dikkat edilmesi gereken husus davranışların ahenk içerisinde gerçekleşmesidir. UAD’nın 1986 Nikaragua Kararı’na bu noktada değinmemiz faydalı olacaktır. Teamül hukukunun mevcudiyeti için aranan maddi unsurun tutarlılık niteliğini değerlendiren Divan bu kararda, belirli bir kural ile tutarsız davranışların mevcut kuralın ihlaline sebebiyet vereceğini, yeni bir kural oluşumu anlamına ise gelmeyeceğini

---

⁴³ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, s. 43, parag.74; ICJ, Case Concerning the Continental Shelf, 1985, parag. 27, s. 20-21,

⁴⁴ ICJ, Case Concerning Right of Passage over Indian Territory, Portugal v. India, Merits, Judgment of 12 April 1960, s.40

⁴⁵ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.77, s.44.

belirtmiştir. Bununla birlikte o halde yeni teamül hukuku kuralı hangi durumda, nasıl oluşur sorusu akıllarda belirmiştir. Nikaragua Davası'nda durumu değerlendirecek olursak, insani müdahale hakkı yeni bir teamül hukuku kuralı halini alamamakla birlikte, mevcut teamül kuralı olan iç işlerine karışma yasağına aykırı bir davranışı teşkil etmiştir. Ayrıca kararda teamül hukukunun diğer kurucu unsuru olan *opinio juris*'in de eksikliğine dikkat çekilmiş, insani müdahalenin bir teamül hukuku olamayacağı, mevcut teamül kuralı olan iç işlerine karışma yasağına aykırı bir davranış olduğu yinelenmiştir. Öte yandan Divan “*söz konusu davranış, kuralın kendi içinde yer alan istisnalara veya gerekçelere dayanıyorsa devletin bu davranışı kuralın kendisini zayıflatmaktan ziyade teyit etme işlevi görmektedir*” ifadeleriyle aykırı bir davranışın da şartlar sağlandığında mevcut teamül kuralını teyit işlevi görebileceğine dikkat çekmiştir.⁴⁶ Teamül hukuku kuralı oluşumu için devlet uygulamalarının yerleşik bir uygulama niteliğini de haiz olması gerekir. Yerleşik uygulama olması için tüm devletlerin katıldığı uygulama şartı aranmaz. Konuya ilişkin ilgili devletlerin temsil edilmesi yeterlidir. Devlet uygulamaları arasındaki uyumsuzluklar sebebi ile teamül kuralının mevcudiyeti için uygulamalara bakmanın doğru olmadığını savunan görüşler de vardır. Örneğin Lawrence, devletin kendi davranışları arasında bile uyumun sağlanamayabileceğinden, teamülün kuralının oluşumu için uygulamalara bakmanın doğru olmadığını düşünür.⁴⁷

Kısacası tutarlı ve yaygın nitelikteki bir devlet uygulaması ile hukuk kuralına uyma bilinciyle hareket edilen davranışlar teamül kuralının oluşumuna sebebiyet verecektir. Dolayısıyla uluslararası teamül hukukunun oluşumuna devletler, iradelerini uygulamaya dökerek katkı sağlarlar.⁴⁸ Maddi unsurun mevcudiyeti için sadece devletlerin tek başına davranışları aranmayacak, buna ilaveten devletlerin ortak bir iradesinin yansımaları da aranacaktır.⁴⁹ Teamül hukukunun oluşumundaki maddi unsurda aranacak özellikler,

---

⁴⁶ ICJ, Nicaragua Case, Merits, 1986, para.186.

⁴⁷ Thomas Joseph Lawrence, ‘The Principles of International Law’ (1895) USA: D.C Heath and Co. Publishers 125.

⁴⁸ Van Baarda, ‘The Involvement of the Security Council in Maintaining International Humanitarian Law’ (1994) 12 Netherlands Quarterly of Human Rights 42.

⁴⁹ Emre Öktem, *Uluslararası Teamül Hukuku* (Beta Yayınları 2013) 62.

Gönlübol tarafından: “devamlı ve tekrarlanan bir şekilde gerçekleşen davranışların mecburi kaideler olarak kabul edilmesi” şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁰

Koruma sorumluluğunun teamül kuralı niteliğine haiz olup olmadığı sorusunu, teamül kuralının kurucu unsurlarından olan maddi unsur üzerinden değerlendirelim. Koruma sorumluluğunda devlet öncelikli olarak sorumluluğun hukukiliğine ilişkin kendi siyasi iradesini ortaya koymaktadır. Ancak koruma sorumluluğunun uluslararası topluma aktarılan bir sorumluluk ile harekete dönüştürülmesi konuyu ayrı bir boyutlandırmaya taşımaktadır. Maddi unsurun tespitiyle ilgili bir örnek çalışma olarak UAD’nın 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası’ndaki değerlendirmesini incelemek bu noktada faydalı olacaktır. Bu çerçevede birincil yükümlülükler ile ikincil yükümlülükler arasındaki ayrımı da gözetmek gerekmektedir. Danimarka ve Hollanda, Cenevre Sözleşmesi’ne taraf olmasa dahi Federal Almanya’nın Sözleşme’nin 6. maddesinde yer alan ‘eşit uzaklık’ ilkesini uygulamak durumunda olduğunu iddia etmişlerdir. Danimarka ve Hollanda’ya göre, Cenevre Sözleşmesi’nin 6. maddesi olan eşit uzaklık ilkesi, her ne kadar antlaşma neticesinde konulan bir kural olsa da zamanla uluslararası hukuka sirayet ettiğinden herkese karşı bağlayıcı bir kural haline gelmiştir.⁵¹

Hollanda, Cenevre Sözleşmesi öncesi süreçte devletlerin taslak çalışmalara yaklaşımlarını, Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun sözleşme taslağını hazırlama çalışmalarını, Cenevre Konferansı tutanaklarını ve akabinde Sözleşme’nin kabul edilmesi durumunu meydana gelmekte olan teamül hukuku kuralının netleştirilmesi olarak değerlendirmiştir. Bu iddia üzerine UAD da 1958 Cenevre Kıta Sahanelığı Sözleşmesi’nin 6. maddesinin teamül hukuku niteliğine haiz olup olmadığını incelemiştir. Söz konusu madde, Divan tarafından teamül olarak değerlendirilecek olursa Sözleşme’ye taraf olmayan devletlere de uygulanacağından somut uyuşmazlık için önemli bir hal almıştır. Elbette ki, zaman içerisinde bir antlaşma hükmü teamül hukuku halini alabilir. Bununla birlikte uluslararası antlaşmaların maddeleri teamül hukukunun varlığının tespitini ispat

⁵⁰ Mehmet Gönlübol, ‘Örnek Olaylarla (CASES) Devletler Hukuku’ (1956) 11(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 209.

⁵¹ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.26,27.

için önemlidir. Teamül kurallarının mevcudiyetinde ve geliştirilmesinde çok taraflı antlaşmaların büyük bir işlevi vardır.⁵²

Nitekim UAD da teamül hukuku kuralının meydana gelmesi için bir sözleşme hükmünün zaman içerisinde uluslararası hukuk kuralına dönüşümünün mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ancak sözleşme hükümlerinin teamül hukukunun meydana gelme şartlarını barındırması gereklidir. Dolayısıyla Divan'a göre çok taraflı bir antlaşma neticesinde konulan kural, teamül hukukun oluşum şartlarını taşıması koşuluyla uluslararası hukuk kuralı haline gelebilir. Antlaşmanın akdedilmesinden sonra çok uzun bir süre geçmese bile, menfaatleri etkilenen devletler antlaşmaya katılarak söz konusu antlaşma hükmünü uluslararası hukuk kuralı haline dönüştürebilir. Devletlerin katılımını yaygın bir katılım olarak aramak yeterlidir.⁵³ Bu çerçevede BM çatısı altında yapılmış olan antlaşmalara devletlerin yaygın katılımı sağlamakta ve teamül hukuku olma yolunda önemli bir adım atılabilmektedir. Ne var ki devletlerin bunları yine de uygulamaya koymamış olmaları bu açıdan bir ilerleme de sağlamamaktadır. UAD, 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası'nda Hollanda'nın iddiası üzerine bir teamül hukukun mevcudiyeti hususunda bir değerlendirme yaparken zaman kavramına göre konuyu ele almayı tercih etmiştir. Şöyle ki Divan, antlaşma maddesi olmadan önce eşit uzaklık ilkesi, antlaşma maddesi olarak eşit uzaklık ilkesi ve antlaşmadan sonra eşit uzaklık ilkesini ayrı ayrı inceleme konusu yapmıştır. İncelemesi neticesinde ise UAD, Cenevre Sözleşmesi'nin akdedilmesinden önce eşit uzaklık ilkesinin teamül vasfına haiz olmadığı, ayrıca eşit uzaklık ilkesinin sözleşme ile bir teamül olarak gelişmediği gibi belirginlik de sağlamadığı sonuçlarına varmıştır.⁵⁴ Dolayısıyla 1969 Tarihli Kıta Sahaneliği Davası'nda UAD, eşit uzaklık ilkesinin teamül kuralı olmadığını sadece sözleşme hükmü olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

---

⁵² Günther Jaenicke, 'North Sea Continental Shelf Cases' in Rudolf Bernhardt (ed) 2 Encyclopedia of Public International Law (Elsevier 1981) 206.

⁵³ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag. 73,74.

⁵⁴ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag. 69.

⁵⁵ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.72.

Eşit uzaklık ilkesi UAD'ye göre hukuk oluşturuvcu bir özelliğe sahip bir ilke olduğundan, hukuk kuralının esasını meydana getirebilir. Ancak deniz yetki alanlarını belirleyen Cenevre Sözleşmesi'nde geçen 6. maddede kıta sahanlığının öncelikli olarak tarafların kendi aralarında yapacakları bir antlaşma ile belirleneceği, bu olmadığı durumda ve özel koşullar başka şekilde sınırlamayı gerektirmediği zaman ancak eşit uzaklık ilkesinin uygulama alanı bulacağı ifade edildiğinden, Divan'a göre 6. madde hukuk kuralının esasını meydana getirmemektedir. Dolayısıyla ilgili sözleşme maddesi ikincil yükümlülüktür. Divan, Sözleşme'nin 6. maddesinde geçen özel şartlar ifadesi ile hükme çekince konulabileceğini, dolayısıyla Sözleşme'nin kendisinin bile 6. maddeye gereken önemi göstermediğini belirtmiştir. Ayrıca ilgili madde kesinlik içermediğinden de hukuk yapıcı bir özelliğe sahip olamayacaktır. Buna ilaveten, Cenevre Sözleşmesi'nin 12. maddesine göre 1.,2. ve 3. maddelere çekince konulamayacaktır. Ancak 6. maddeye ilişkin bir çekince sınırlaması getirilmediğinden Divan, diğer maddelere göre daha az önem verildiği ve yerleşik uygulama halini almasının mümkün olamayacağı sonucuna varmıştır.⁵⁶

Değnilmesi gereken bir diğer nokta ise iddia edilen hükmün teamül hukuku niteliği kazanmasına ilişkin Divan'ın diğer tespitleridir. Divan'a göre sözleşme hükmünün çekincelere konu olması, sözleşmeden önce teamüli vasfa haiz olmaması ya da sözleşme neticesinde teamüli yansıtmaması durumlarında bile şayet sözleşmedeki maddeler herhangi bir hakkın kullanımını engellemiyorsa teamül hukuku halini alabilir. Dolayısıyla Divan Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası'nda sözleşmenin hükümlerinin taraf olmayan devletlere uygulanabilmesi için, sözleşmenin uluslararası hukukun emredici kurallarını ilan edici niteliğe sahip olması şartını da aramıştır. Sözleşmenin hükümlerinin teamülü yansıttığı duruma 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi'nin giriş paragrafında geçen ifade '*Sözleşmeye taraf devletlerin açık denize ilişkin uluslararası hukuk kurallarını kodifiye etme arzusunda olduklarını ve bu talebe binaen gerçekleştirilen BM Deniz Hukuku Konferansı'nda da yerleşik uluslararası hukuk kurallarını ilan eden Sözleşme'nin kabul edildiğinin belirtilmesi*' örnek gösterilebilir. Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası'ndaki değerlendirmesinde ise sözleşmede böyle bir durum mevcut

---

⁵⁶ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.63.

olmadığından, teamül hukukunu ilan eden bir özelliğin de mevcut olmadığı sonucuna varmıştır.⁵⁷

Görülmektedir ki teamül hukukunun maddi unsuru olan devlet uygulamaları oldukça önemlidir. Koruma sorumluluğunun bir teamül hukuku kuralı olduğunu söyleyemeyiz. Teamül hukukunun meydana gelmesi için teamüle aykırı uygulamaların olmaması aranır. Dolayısıyla kuvvet kullanma yasağı gibi bir buyruk kuralının varlığı göz önüne alınacak olursa, kuvvet kullanma içeren koruma sorumluluğu kurumunun teamül halini alamayacağı ortadadır. NATO'nun Libya'ya Güvenlik Konseyi kararıyla müdahalesi kuvvet kullanma bağlamında koruma sorumluluğu çerçevesince gerçekleştirilmiş bir eylem olduğu iddia edilmektedir.⁵⁸ 1973 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi sivilleri korumak ve sivillere karşı kanlı eylemleri sonlandırmak için üye devletlere gerekli tüm tedbirleri alma yetkisi verse de karar da koruma sorumluluğuna ilişkin bir ifade kullanılmamıştır. Güvenlik Konseyi de uluslararası barış ve güvenliğe yönelik sorumluluk uyarınca BM VII. Bölüme göre karar aldığını belirtmiştir. Kararın koruma sorumluluğundan kaynakladığı Konsey tarafından ifade edilmemiştir. Ancak BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon koruma sorumluluğunun bir gereği olarak 1973 sayılı kararın alındığını dile getirmiştir.⁵⁹

B. *Opinio Juris* Unsurunun Mevcudiyeti

1969 Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası'nda UAD, teamül hukukunun oluşumu için devlet uygulamalarının tekrarlanan ve benzer özelliğinin yanı sıra, devletlerin hukuki zorunluluk bilinci olan psikolojik unsur yani *opinio juris* ile hareket etmelerini aramıştır.⁶⁰ Öktem'e göre teamül hukukunun kurucu unsurlarından olan *opinio juris*'i yalnızca devlet davranışlarının hukuki zorunluluk bilinci olarak değerlendirmemek gerekir. Aynı zamanda *opinio juris* devlet davranışlarının bir hakka dayandırılması ve bu

---

⁵⁷ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.65.

⁵⁸ UN Doc. S/RES/1973, 17.03.2011.

⁵⁹ BM İnternet Sayfası, Statement on Libya, Ban Ki-moon, 17 Mart 2011. <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya>> erişim tarihi 16 Ocak 2024

⁶⁰ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag. 77.

davranışlar ile meydana gelen sorumluluklara uyulması taahhüdü anlamına da gelmektedir.⁶¹

Yine Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası üzerinden değerlendirmemize devam edecek olursak, UAD verdiği kararda teamül hukukunun meydana gelebilmesi için, devlet davranışlarının sıklık ya da alışılmış durum arz etmesini yeterli bulmamıştır. Divan'a göre devlet, davranışını hukuk kuralı olduğu kanaati ile gerçekleştiriyor olmalıdır.⁶² UAD kararından açıkça görülmektedir ki *opinio juris* unsurunun mevcudiyeti var olmadıkça teamül kuralı oluşamaz. Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası'na benzer yaklaşımı Uluslararası Daimî Adalet Divanı (UDAD) Lotus Davası'nda sergilemiştir. Lotus Davası'nda da UDAD, teamül hukukunun varlığı için sadece devlet davranışlarının alışılmış ve sıklığının yeterli olamayacağını *opinio juris* unsurunun da olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶³

Devletler karşılıklı etkileşimleri neticesinde uluslararası nezaket kuralı ya da siyasi çıkar olarak da davranışlarını yineleyebilir.⁶⁴ Teamül hukukunun meydana gelebilmesi için söz konusu bu durumdan ayırt edici olan husus, davranışların hukuki zorunluluk bilinci ile gerçekleştirilmesidir. Aynı şekilde devletler hukuki yükümlülük bilinci ile yani *opinio juris* unsuru ile bir davranıştan kaçınıyorlarsa uluslararası teamül kuralı oluşabilecektir. Nitekim UDAD, Lotus Davası'nda da devlet bir davranıştan hukuki yükümlülük bilinci ile kaçınmadığında uluslararası teamül kuralı oluşmamıştır şeklinde karar vermiştir.⁶⁵

Opinio juris kavramı yukarıda söz ettiğimiz üzere 1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası'nda ilk kez ifade edilmiş olmakla, Lotus Davası da *opinio juris* unsurunu kavrayabilmemiz adına oldukça önemlidir. Lotus Kararında *opinio juris* ismi geçmemekle birlikte, devlet davranışlarının hukuki yükümlülük bilinci ile gerçekleştirilmesi ifadesi akıllara *opinio juris* kavramını getirmektedir. Lotus Davası'nda

---

⁶¹ Öktem (n 25) 118.

⁶² ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment, 1969, parag.77.

⁶³ PCIJ, The Case of the S.S. Lotus, 1927, s.28.

⁶⁴ ICJ, Asylum Case, 1950, s.277.

⁶⁵ PCIJ, The Case of the S.S. Lotus, 1927, s.28.

Fransa'nın iddiası, uluslararası teamül hukukunda bayrak devletinin dışındaki diğer devletlerin yargılama yetkisinin olmaması nedeniyle Türkiye'nin açık denizlerde yargı yetkisini kullanmasının uluslararası hukuka aykırılık teşkil ettiği olmuştur. Fransa, bayrak devletinin açık denizlerdeki çatmalarda münhasıran yargı yetkisine haiz olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte gerçekleşen olaya kadar da zarar gören devletlerin benzer durumlarda yargı yetkisini kullanmaktan kaçınmalarının bir teamül kuralı oluşturduğunu iddia etmiştir. Mahmut Esat Bozkurt ise işlenen suçun tesiri Türk gemisinde görülmüş olduğundan Türkiye'nin yargı yetkisine haiz olduğunu ayrıca Türkiye'nin hangi uluslararası hukuk prensibine aykırı hareket ettiğini Fransa'nın kanıtlamak durumunda olduğunu iddia etmiştir.⁶⁶ Divan kararında zarar gören devletlerin açık denizlerde yargı yetkisini kullanmalarının sayıca az olduğunu, ayrıca devletlerin bu durumda yargı yetkisini kullanmaktan kaçındıklarını ifade etmiştir. Ancak Divan, açık denizlerde çatma durumunda zarar gören devletlerin yargılama yapmaktan kaçınması için davranışın hukuki yükümlülük bilinci ile yapılması yönünde kanıt aramıştır. Fransa ise iddiasına herhangi bir kanıt sunamamıştır. Sonuç olarak Divan kararında; maddi unsur olmasına rağmen (devletlerin yargılama yapmaktan kaçınması), psikolojik unsur (kaçınmanın yükümlülük bilinci ile gerçekleşmesi) olmadığından Fransa'nın iddialarını haksız bulmuş, konuya ilişkin uluslararası teamül hukuku kuralının mevcut olmadığını belirtmiştir.⁶⁷

Koruma sorumluluğu bağlamında durumu değerlendirecek olursak, insancıl hukukun ağır ihlallerinde devletlerin, hukuki yükümlülük bilinci ile yani *opinio juris* ile davranışlarını belirlemek pek de kolay değildir. Çünkü devletler kimi olaylarda koruma sorumluluğu uygulanmasına karar verirken kimilerinde gerekli görmemektedir. Bununla birlikte devletlerin koruma sorumluluğuna ilişkin beyanlarının hukuki yükümlülük bilinci ile gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi toplantı tutanakları incelenebilir. Nitekim, 1973 sayılı kararın oylandığı toplantıda da uluslararası toplumun sergilediği davranışın ahlaki bir sorumluluk bilinci neticesinde

⁶⁶ Sevgi Tansu Yavuz, 'Uluslararası Hukuku Çalışmak ve Öğretmek: Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslararası Hukuk Eğitimi ve Literatürünün Analizi (1923-1945)' (2020) Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 114,115.

⁶⁷ PCIJ, The Case of the S.S. Lotus, 1927, s.28.

gerçekleşeceğinin ifade edilmesi de *opinio juris* unsurunun mevcut olmadığını göstermektedir.⁶⁸

Koruma sorumluluğu kavramı günümüzde uluslararası teamül hukuku halini alamamıştır. Nitekim BM Genel Kurulunda ABD Başkanı Obama'nın 2013'te Suriye'de kimyasal silahlar üzerine yaptığı konuşmada “*yaşanan her insani krizde farklı devletlerin harekete geçilmesi gerektiği konusunda hemfikir olmayacağını*” bu durumu teyit eder niteliktedir.⁶⁹ Koruma Sorumluluğu Raporu hazırlayan ICISS üyeleri olan Evans ve Sahnoun'a göre koruma sorumluluğu uluslararası teamül hukuku bağlamında değerlendirilemez de pratikte *de facto* şekilde gelişmekte olan bir kural olarak kendini hissettirmektedir.⁷⁰ Doktrin, uluslararası teamül hukuku kurallarını tespit ederken, değerlendirilen yardımcı hukuki kaynaktır. The Paquet Habana Davası'nda, uyuşmazlığa ilişkin teamül hukuku kuralını tespit ederken Yüksek Mahkeme doktrinden faydalanmamış, direkt şekilde sadece doktrine başvurmuştur. Yüksek Mahkeme, ticari balıkçılık gemilerine savaş ganimeti olarak el konulamayacağını, doğrudan doktrine başvurarak uluslararası teamül hukuku kuralı kabul etmiş ve uyuşmazlığı çözüme kavuşturmuştur.⁷¹

III. GÜNEY AFRİKA-İSRAİL DAVASI VE KORUMA SORUMLULUĞU

29 Aralık 2023'te Güney Afrika, İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ettiği iddiası ile UAD'ye 84 sayfalık başvuru dilekçesi ile başvuruda bulunmuştur. Güney Afrika'nın UAD'ye sunmuş olduğu dilekçenin 111'inci paragrafı ve devamında Güney Afrika'nın talepleri yer almaktadır. Buna göre:

⁶⁸ UN Doc. S/RES/1973, 17 Mart 2011.

⁶⁹ UN Doc. A/68/PV.5, General Assembly Sixty-eighth session, 5th plenary meeting, 24 September 2013, s.10-17.

⁷⁰ Gareth Evans and Mohamed Sahnoun, 'The Responsibility to Protect'(2002) 81(6) Foreign Affairs 102.

⁷¹ 175 U.S. 677 (1900), The Paquete Habana, Appeals from the District Court of the United States for the Southern District of Florida. < <https://tile.loc.gov/storage/services/service/ll/usrep/usrep175/usrep175677/usrep175677.pdf>> erişim tarihi 18 Ocak 2024

“(1) Güney Afrika Cumhuriyeti ve İsrail Devleti’nin, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerine uygun şekilde hareket etme görevine sahip olduklarını ve Filistinli grup üyeleriyle ilgili olarak soykırımı önlemek için kendi yetkileri dahilindeki makul olan her türlü önlemi alma görevine sahip olduklarını;

(2) İsrail Devleti’nin;

(a) Soykırım Sözleşmesi’nden özellikle Madde I, Madde II ve Madde III (a), (b), (c), (d), (e), Madde IV, V ve VI’dan doğan yükümlülüklerini ihlal ettiğini ve ihlal etmeye devam ettiğini;

(b) Soykırım Sözleşmesi’nden doğan yükümlülüklerinin ihlali anlamına gelen (...) eylem ve tedbirlerine derhal son vermesini;

(c) Madde I, IV, V ve VI’nın gerektirdiği şekilde, soykırım suçunu işleyen, soykırım için teşekkül oluşturan, doğrudan ve alenen soykırımı kışkırtan, soykırımı teşebbüs eden, soykırımı iştirak eden kişilerin yetkili bir ulusal veya uluslararası mahkemede cezalandırılmasını sağlamasını;

(d) Bu amaçla ve Madde I, IV, V ve VI’dan doğan yükümlülüklerin gereği olarak Gazze’deki Filistinliler ve Gazze’de yerinden edilene karşı gerçekleştirilen soykırım fiillerinin delillerini toplaması ve koruması ve bunların toplanıp korunmasına izin vermesi ve doğrudan ve dolaylı olarak buna engel olmamasını;

(e) Madde I kapsamında soykırımı önleme yükümlülüğünün gereği olarak yerlerinden edilen Filistinlilerin güvenli ve onurlu bir şekilde evlerine geri dönmesine izin vermesini, insan haklarına tamamen saygı göstermesini ve ayrımcılığa, zulme ve benzer fiillere karşı korumasını, Gazze’de yıkılanların yeniden inşası için gerekenleri sağlaması dahil ve bunlarla sınırlı olmamak üzere Filistinli mağdurların yararına tamir yükümlülüğünü yerine getirmesini;

(f) Soykırım Sözleşmesi bilhassa Madde I, III (a), III (b), III (c), III (d), III (e), IV, V ve VI yükümlülükleri ihlallerinin tekrarlanmayacağına dair teminatlar ve garantiler sunmasını” talep etmiştir.⁷²

Güney Afrika yukarıda söz edilen taleplerine ilaveten önleyici tedbirler alınması talebinde bulunmuş ve UAD’de 11-12 Ocak tarihlerinde önleyici tedbirlere ilişkin duruşmalar gerçekleştirilmiştir. Önleyici tedbirlere ilişkin hükümler UAD Statüsü 41’inci maddesi ve Divan’ın içtüzüğü 73, 74 ve 75.maddelerinde yer almaktadır. Buna göre karar kesinleşene kadar ağır ve telafisi imkânsız zararların meydana gelmesini engellemek amaçlı Divan tarafından önleyici tedbirler alınabilir.⁷³

Güney Afrika dilekçesinin 144’üncü paragrafında ve devamında şu önleyici tedbirlerin alınmasını talep etmiştir:

“(1) İsrail’in Gazze’deki ve Gazze’ye yönelik askeri operasyonlara derhal son vermesi.

(2) İsrail’in, kendisi tarafından yönlendirilebilecek, desteklenebilecek veya etkilenebilecek herhangi bir askeri veya düzensiz silahlı birimin yanı sıra, onun kontrolüne, yönetimine veya etkisine tabi olabilecek tüm kuruluş ve kişilerin askeri operasyonları ilerletmeye yönelik hiçbir adım atmamasını sağlaması.

(3) Güney Afrika ve İsrail’in, Soykırım Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak, Filistin halkıyla ilgili olarak soykırımı önlemek için yetkileri dahilindeki tüm makul önlemleri alması.

(4) İsrail’in, Soykırım Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülükleri uyarınca, Sözleşme tarafından korunan bir grup olan Filistin halkıyla ilgili olarak, Sözleşmenin II. maddesi kapsamına giren her türlü fiilden, özellikle aşağıda belirtilen fiillerin işlenmesinden geri durması.

⁷² ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) December 2023, parag 111.

⁷³ Divan’ın söz konusu yetkisi için bkz: Rules of Procedure Of The International Court of Justice, Adopted on 14 April 1978 And Entered into Force On 1 July 1978, <<https://www.icj-cij.org/rules>> erişim tarihi 23 Ekim 2024.

- (a) Grup üyelerini öldürmek;
- (b) Grup üyelerine ağır bedensel ve ruhsal zararlara yol açmak;
- (c) Grubun yaşam koşullarını, grubun tamamen veya kısmen fiziksel olarak yok edilmesine yol açacağı bilincinde olarak bozmak; ve
- (d) Grup içerisindeki doğumları engellemeyi amaçlayan önlemler almak.
- (5) İsrail'in yukarıda 4-c talebiyle bağlantılı olarak Filistinlilerle ilgili aşağıdaki durumların engellenmesi için, emir, yasak ve kısıtlamaları kaldırmak dahil gücü dahilindeki tüm tedbirleri alması:
- (a) Evlerinden çıkartılmaları ve sürülmeleri;
- (b) Yoksunluklar: (i) Yeterli su ve gıdaya erişim; (ii) yeterli yakıt, barınak, kıyafet, hijyen ve temizlik dahil insani yardıma erişim; (iii) tıbbi ihtiyaç ve yardım; ve
- (c) Gazze'deki Filistin yaşamının yıkımı.
- (6) İsrail'in, Filistinlilerle ilgili olarak, ordusunun, kendisi tarafından yönlendirilen, desteklenen, bir şekilde etkilenen düzensiz silahlı birim ve bireylerin, kontrolü, yönlendirmesi, etkisi altındaki kurum veya kişilerin yukarıda 4 ve 5 no'lu taleplerdeki fiilleri işlememesini veya doğrudan ve alenen soykırımı kışkırtmamasını, soykırım için teşekkül oluşturmamasını, soykırımı teşebbüs etmemesini ya da soykırımı iştirak etmemesini sağlaması; bu fiillere katılanların ise Soykırım Sözleşmesi gereğince cezalandırılması için adım atması.
- (7) İsrail'in, Soykırım Sözleşmesi'nin II. maddesi kapsamındaki eylem iddialarına ilişkin delillerin imhasını önlemek ve muhafazasını sağlamak için etkili önlemler alması; bu amaçla, İsrail'in, söz konusu delillerin korunmasını ve muhafaza edilmesini sağlamaya yardımcı olmak amacıyla vaka inceleme heyetlerinin, uluslararası yetkilerin ve diğer kuruluşların Gazze'ye erişimini reddedecek veya başka bir şekilde kısıtlayacak şekilde hareket etmemesi.
- (8) İsrail'in, bu karara işlerlik kazandırmak için alınan tüm tedbirlere ilişkin olarak, bu kararın verildiği tarihten itibaren bir hafta içinde ve daha sonra

Divan'ın belirleyeceği düzenli aralıklarla Divan nihai kararına varıncaya dek Divan'a bir rapor sunması.

(9) İsrail'in, Divan önündeki anlaşmazlığı ağırlaştıracak veya uzatacak ya da çözümünü zorlaştıracak hiçbir eylemde bulunulmamasını sağlaması ve kendisinin de bu yönde hareket etmemesi.⁷⁴

UAD, Güney Afrika'nın yukarıda söz edilen önleyici taleplerinin hepsini karşılamasa da bir kısmını (altı ayrı tedbiri) kabul etmiştir. Uyuşmazlığın tarafları için Divan'ın vereceği karar Statü'nün 59'uncu maddesi ve BM Şartı'nın 94/1 maddesi gereği bağlayıcıdır. Divan'ın vermiş olduğu geçici kararlar nihai kararlar gibi bağlayıcı özelliğe haizdir. Nitekim Divan, La Grand Davası'nda verdiği kararda geçici tedbir kararına uymayan ABD'nin bir ihlal gerçekleştirdiğini de davanın neticesinde hüküm altına alarak bu konuyu netliğe kavuşturmuştur.⁷⁵

Divan başvuruyu inceledikten sonra şu geçici tedbirleri kabul etmiştir:⁷⁶

“Soykırım Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülükleri uyarınca Gazze'deki Filistinlilere karşı işbu Sözleşme'nin 2. maddesindeki fiillerin (bir toplumsal grubun üyelerinin öldürülmesi, grubun üyelerine ciddi bedensel ve zihinsel zarar verilmesi, grubun tamamının veya bir kısmının yok olmasına imkân verecek şekilde hayat şartlarının kötüleştirilmesi, grup içinde doğumların engellenmesi) işlenmesini önlemek,

Askeri birliklerinin ve kendisine bağlı askeri grupların bir önceki maddede yer alan fiilleri gerçekleştirmesini engellemek,

Filistinlilere yönelik doğrudan ve aleni soykırım kışkırtıcılığı ve çağrısı yapanları engellemek ve cezalandırmak,

⁷⁴ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) December 2023, parag 144.

⁷⁵ ICJ, LaGrand Case (Germany v. United States of America), 27 June 2001.

⁷⁶ Deniz Baran, 'Lahey'de Güney Afrika ne talep etti, mahkeme ne karar verdi?' (27 Ocak 2024) <<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-laheyde-guney-afrika-ne-talep-etti-mahkeme-ne-karar-verdi/3120443#>> erişim tarihi 13 Şubat 2024.

Gazze'ye Filistinlilerin karşı karşıya kaldığı olumsuz yaşam koşullarının giderilmesi için acilen ihtiyaç duyulan temel hizmetlerin ve insani yardımın ulaştırılmasını sağlamak,

Gazze Şeridi'ndeki Filistinli grup üyelerine karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlali niteliğinde olduğu iddia edilen fiillere ilişkin delillerin yok edilmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için tüm gerekli tedbirleri derhal ve etkili bir şekilde almaktır.”

Ayrıca Divan'ın verdiği karara göre, İsrail yukarıda söz edilen geçici tedbirlerin uygulamaya geçildiğine ilişkin raporu da bir ay içerisinde UAD'ye vermek durumundadır. Divan'ın geçici tedbir kararına rağmen İsrail insanlığa karşı suçunu Filistin'de ağırlaştırarak sürdürmeye devam etmektedir. Yukarıda söz edilen 26 Ocak 2024 tarihli sivillere insani yardım ulaştırılması için Divan'ın açık hükmü olmasına rağmen 26 Ocak'tan itibaren Gazze Şeridi'ne giren yardım tırlarının sayısı azaltılmış, İsrail tarafından engel olunmuştur.⁷⁷

BM Şartı'nın 94. maddesine göre üye devletler taraf oldukları uyuşmazlıklarda UAD kararına uymakla yükümlüdür. Uyuşmazlığın tarafları UAD'nin verdiği karara göre kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirmezlerse, diğer taraf Güvenlik Konseyi'ne başvurabilir. Bu durumda Güvenlik Konseyi de gerekli görürse, hükmün yerine getirilmesi için önerilerde de bulunabilir, alınacak önlemleri de kararlaştırabilir. Ancak böyle bir durumda Güvenlik Konseyi'nin esasa yönelik bir karar verebilmesi için beş daimî üyenin tamamının kabul oyu dahil on beş üyenin dokuzunun kabul oyu şartı gerekecektir.⁷⁸

UAD Statüsü 62. madde Divan'ın önüne gelen bir uyuşmazlık üçüncü bir devletin hukuki menfaatini etkilediğinde, üçüncü devlete davaya müdahil olma hakkını

---

⁷⁷ İsrail Soykırımını Önleme Kararına Meydan Okuyor, (8 Şubat 2024) <<https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/israil-soykirimi-onleme-kararina-meydan-okuyor,juzWtIZ7b0me5OWXJF7gDQ/TgTmPpBBREaF54I20uSQfg>> erişim tarihi 13 Şubat 2024.

⁷⁸ Hakkı Hakan Erkiner, 'Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması' (2017) 23(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 98,100.

düzenlemektedir. Nikaragua, Statü'nün bu maddesine dayanarak UAD'ye başvurmuş, davaya müdahil olmak istemiştir.⁷⁹

Açıklamada, Nikaragua'nın müdahillik talebinin, UAD'deki bir uyuşmazlığın, üçüncü bir devletin "hukuki menfaatini etkilediği" durumlarda müdahil olma hakkı veren Divan Statüsü'nün 62. maddesine dayandığı belirtilmiştir. Nikaragua Divan'a başvurusunda, İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesiyle birlikte 1. 3. 4. 5. ve 6. maddelerine aykırı davrandığını ifade etmiştir. Nikaragua davaya müdahil talebini; *"Hem soykırımın kınanmasını hem de insanlığı böylesine iğrenç bir beladan kurtarmak için gerekli iş birliğinin evrensel karakterinden kaynaklandığı"* gerekçelerine dayandırmıştır.⁸⁰

Buna ek olarak Türkiye Cumhuriyeti 2024 yılında 63. madde kapsamında bir müdahale dilekçesi vermiş bu dilekçede de 56 ve 109. paragraflarında devlet sorumluluğundan söz edilmiş, bu sorumluluk özellikle 56. paragrafta uluslararası teamül hukuku haline gelen devletin sorumluluğu ilkelerine dayanmıştır.⁸¹

Güney Afrika UAD İç Tüzüğü'nün 75. maddesine göre davanın her aşamasında tedbir kararını Divan'ın verebileceğini ifade ederek, Divan'dan, İsrail'in Refah'taki uygulamalarının durdurulması için acil ek önlem talebinde bulunmuştur.⁸² UAD ise 26 Ocak'ta verilen tedbirlerin Refah kenti için de geçerli olduğunu belirterek yeni geçici ek önlem gerek olmadığını belirtmiştir.⁸³

İsrail'in Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal etmesi gerekçesi ile Güney Afrika'nın UAD'na başvurusuna İsrail davanın *"hukuki temelden yoksun"*, *"ahlaki açıdan iğrenç"* ve *"hem Soykırım Sözleşmesi'nin hem de Mahkeme'nin kötüye kullanılması anlamına"*

---

⁷⁹ BM Şartı UAD Statüsü 62.madde, Resmî Gazete Sayı 6092, 24 Ağustos 1945.

⁸⁰ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), 8 February 2024.

⁸¹ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), 7 August 2024.

⁸² ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), 12 February 2024.

⁸³ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), 16 February 2024.

geldiği” savunmalarında bulunmuştur. İsrail bölgede insanlığa karşı suç niteliğindeki tutumunu arttırarak sürdürmeye devam etmektedir.⁸⁴

Güney Afrika'nın UAD'de dava açması ile Nikaragua'nın davaya müdahale talebi ve UAD'nin vermiş olduğu önleyici tedbir kararları, uluslararası toplum adına oldukça pozitif gelişmelerdir. Çalışmanın birinci bölümünde soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları vb. felaketlerden devletlerin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu altında olduğu ifade edilmişti. Nitekim uluslararası toplum felaketlerle karşı karşıya kaldığında uluslararası toplumun bu felaketselere sessiz kalması dünyada oldukça vahim neticelere de sebep olduğundan, devletlerin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğu görevini sağlayamadığında uluslararası toplumun sorumluluğu gündeme geleceği dile getirilmişti. Tam da bu hususta, İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ederek Filistin'de gerçekleştirdiği insanlığa karşı suçta Güney Afrika'nın UAD'ye başvurusu koruma sorumluluğunun bir gereği olarak nitelendirilebilir.

SONUÇ

Koruma Sorumluluğu Doktrini, ahlaki anlatısının insancıl hukukun koruma altına almış olduğu değerler için var olduğu tezine dayanmasına karşı devlet egemenliğini baskı altında tutma yönünde istismara açık bir alan yaratmaktadır. Böylelikle jeopolitik, ekonomik ve askeri zaaf ve zayıflıkları olan devletlerin iç işlerine müdahale edilebilecektir. Koruma sorumluluğunu hangi öznenin üzerine yüklenmiş olduğu belirsizliği, kendilerini bu sorumluluğun öznesi olarak gören emperyalist devletler için çok kullanışlı hukuksal bir zemin haline gelmektedir. Bu durum da uluslararası hukuktaki ve Birleşmiş Milletler Şartı'ndaki eşit egemenlik ilkesi ile örtüşmemektedir.

Bu çalışmada uluslararası teamül hukuku kuralı koruma sorumluluğunun bir uluslararası teamül hukuku kuralı haline gelip gelmediğinin belirlenmesi için teamül hukukunun kurucu unsurlar olan maddi unsur ve manevi unsur (*opinio juris*) üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

---

⁸⁴ Peter Dejong, 'İsrail, Güney Afrika'nın Adalet Divanı'nda açtığı davayla 'soykırımı alay ettiğini' iddia etti' (17 Mayıs 2024) <<https://tr.euronews.com/2024/05/17/israil-guney-afrikanin-adalet-divaninda-actigi-davayla-soykirimla-alay-ettigini-iddia-etti>> erişim tarihi 23 Ekim 2024.

Koruma sorumluluğu kavramı BM organları tarafından doğrulanmış olmasına rağmen hem ortak bir devlet uygulaması olmadığı hem *opinio iuris* olarak birçok karşı görüşün bulunmakta olması nedeniyle uluslararası teamül hukuku kuralı halini alamamıştır.

Özetle çeşitli yargı kararları ile koruma sorumluluğunun uluslararası teamül hukuku kavramı olmadığı değerlendirilmesinde bulunabiliriz. Yukarıda detaylı söz edildiği üzere koruma sorumluluğu kimi zaman devletlerin menfaatlerine göre de şekillenebilmekte olduğundan hukuki vasfı tartışmalıdır. Maddi unsurunda bile yeknesaklık söz konusu değildir. Kaldı ki uluslararası teamül hukuku kuralı meydana gelebilmesi için devlet uygulamalarının hukuki bir sorumluluk bilinci ile gerçekleştirilmesi gerekirken koruma sorumluluğu bu bilinci barındırmamaktadır.

İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ederek Filistin'de gerçekleştirdiği insanlığa karşı suçta gerek Güney Afrika'nın UAD'ye başvurusu gerekse devamında yaşanan gelişmeler, koruma sorumluluğunu hukuksal platforma taşımak isteyenler tarafından da gündeme taşınmadığı için kavramın hukuksal varlığı ve devamlılığının sorgulanmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak; İsrail'in 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni ihlal ederek Filistin'de gerçekleştirdiği insanlığa karşı suçta, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin UAD'ye başvurusundaki iddiasında, koruma sorumluluğu doktrinine dayanmaması koruma sorumluluğu doktrininin dayandığı normların uluslararası teamül hukuku haline gelemediğine en güncel kanıt olmuştur.

KAYNAKÇA

Annan K, 'We The Peoples The Role of United Nations in the 21st Century' (2000) UN Department of Public Information, New York 48-97.

Baarda V, 'The Involvement of the Security Council in Maintaining International Humanitarian Law' (1994) 12 Netherlands Quarterly of Human Rights 42.

Baran D, 'Lahey'de Güney Afrika ne talep etti, mahkeme ne karar verdi?' (27 Ocak 2024) <<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-laheyde-guney-afrika-ne-talep-etti-mahkeme-ne-karar-verdi/3120443#>> erişim tarihi 13 Şubat 2024.

Barbour B and Gorlick B, 'Embracing the 'Responsibility to Protect': A Repertoire of Measures Including Asylum for Potential Victims' (2008) 20(4) Int J Refugee Law 533,566.

BM Şartı UAD Statüsü 38.madde, Resmî Gazete Sayı 6092, 24 Ağustos 1945.

BM İnternet Sayfası, Statement on Libya, Ban Ki-moon, 17 Mart 2011. <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya>> erişim tarihi 16 Ocak 2024.

Bilsel C, *Devletler Hukuku Giriş* (Kenan Basımevi 1940).

Bodin J, *On Sovereignty: Four Chapters from the Six Books of The Commonwealth* (Cambridge University Press, 1991) 1.

Cassese A, *International Law* (Oxford University Press 2005).

Cohen JL, 'Whose Sovereignty? Empire Versus International Law' (2004) 18(3) Ethics&International Affairs 3.

Dejong P, 'İsrail, Güney Afrika'nın Adalet Divanı'nda açtığı davayla 'soykırımla alay ettiğini' iddia etti' (17 Mayıs 2024) <<https://tr.euronews.com/2024/05/17/israil-guney-afrikanin-adalet-divaninda-actigi-davayla-soykirimla-alay-ettigini-iddia-etti>> erişim tarihi 23 Ekim 2024.

Deng FM, 'From Sovereignty as Responsibility to the Responsibility to Protect' (2010) 2(4) Global Responsibility to Protect.

Deng FM, Kimara S, Lyons T, Rotchild D and Zartman W, 'Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa' (1996) The Brookings Institution, Washington 1.

Duguit Leon, *Egemenlik ve Özgürlük, Devlet Kuramı* Derleyen: Cemal Bali Akal Dost Kitabevi Ankara 2005.

- Erkiner HH, 'Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması' (2017) 23(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 98,100.
- Etzioni A, 'Soverignty as Responsibility' (2006) 50 (1) Foreign Policy Research Institute,74.
- Evans G and Sahnoun M, 'The Responsibility to Protect' (2002) 81(6) Foreign Affairs 102.
- Feinstein L and Slaughter AM, 'The Duty to Protect'(2004) Foreign Affairs, 10.
- Grotius H, *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres- Volume II* in James Brown Scott (ed), (The Classics of International Law The Clarendon Press 1925).
- Gönlübol M, 'Örnek Olaylarla (CASES) Devletler Hukuku' (1956) 11(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 209.
- Gündüz A, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar* (Beta Yayınları 2000)
- Hehir A, 'The Responsibility To Protect: Rhetoric, Reality and the Future of Humanitarian Intervention' (2012) Palgrave Mcmillan 180-181.
- Helman Gerald B, Rather S, 'Saving Failed States' (1993) 89 (1) Foreign Policy 3.
- Hobbes T, *Leviathan* (Cambridge University Press 2003).
- ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) December 2023, February-August 2024.
- ICJ, Asylum Case, Colombia v. Peru, Judgment of November 20th, 1950.
- ICJ, Case Concerning the Continental Shelf, Libyan Arab Jamahiriya v. Malta, Judgment of 3 June 1985.
- ICJ, Case Concerning Right of Passage over Indian Territory, Portugal v. India, Merits, Judgment of 12 April 1960.
- ICJ, LaGrand Case (Germany v. United States of America), 27 June 2001.
- ICJ, Nicaragua Case, Merits, 1986, parag.186.

ICJ, North Sea Continental Shelf Cases, Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands, Judgment of 20 February 1969.

ICJ, The Barcelona Traction, Light and Power Company, 1970, parag. 33.

International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility to Protect, International Development Research Centre (IDRC), December 2001.

İsrail Soykırımını Önleme Kararına Meydan Okuyor, (8 Şubat 2024) <<https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/israil-soykirimini-onleme-kararina-meydan-okuyor,juzWtIZ7b0me5OWXJF7gDQ/TgTmPpBBREaF54I20uSQfg>> erişim tarihi 13 Şubat 2024.

Jaenicke G, 'North Sea Continental Shelf Cases' in Rudolf Bernhardt (ed) 2 Encyclopedia of Public International Law (Elsevier 1981).

Lawrence TJ, 'The Principles of International Law' (1895) USA: D.C Heath and Co. Publishers 125.

Oppenheim L, *International Law*, (Longmans 1955) 126.

Öktem E, *Uluslararası Teamül Hukuku* (Beta Yayınları 2013) 62.

Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap* (Seçkin Yayıncılık 1999) 214-215.

PCIJ, The Case of the S.S. Lotus, 1927.

Peltonen H, 'Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law' (2011) 7(28) *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 60.

Rules of Procedure Of The International Court of Justice, Adopted on 14 April 1978 And Entered into Force On 1 July 1978, <<https://www.icj-cij.org/rules>> erişim tarihi 23 Ekim 2024.

Sangiavonni A, *Humanity without Dignity Moral equality, Respect and Human rights* (Harvard University Press 2017) 249-251.

UN Doc. S/RES/1973, 17 Mart 2011.

UN Doc. A/68/PV.5, General Assembly Sixty-eighth session, 5th plenary meeting, 24 September 2013.

UN Press Release SG/SM/6938 of 24 March 1999. Secretary-General Deeply Regrets Yugoslov Rejection of Political Settlement, <https://press.un.org/en/1999/sgsm6938.doc.htm> erişim tarihi 14 Ocak 2024.

UN Security Council, Security Council resolution 1674 (2006) [on protection of civilians in armed conflict], 28 April 2006, S/RES/1674 (2006), available at: <https://www.refworld.org/docid/4459bed60.html> erişim tarihi 12 Ocak 2024

175 U.S. 677 (1900), The Paquete Habana, Appeals from the District Court of the United States for the Southern District of Florida. <https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/usrep/usrep175/usrep175677/usrep175677.pdf> erişim tarihi 18 Ocak 2024.

Weiss G Thomas, *Humanitarian Intervention: War and Conflict in the Modern World* (Polity Press 2007) 14-18.

Wheeler NJ and Egerton F, 'The Responsibility to Protect: Precious Commitment or Promise Unfulfilled?' (2009) *Global Responsibility to Protect* 116.

Yavuz ST, 'Uluslararası Hukuku Çalışmak ve Öğretmek: Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslararası Hukuk Eğitimi ve Literatürünün Analizi (1923-1945)' (2020) Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 114,115.